

О.І. Павликівський
здобувач
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.34

БУДІВЛІ І СПОРУДИ ЯК ПРЕДМЕТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО ст. 275 КК УКРАЇНИ

Розглянуто проблему визначення предмета злочину, пов'язаного з порушенням під час проектування чи будівництва правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд. Наголошено на необхідності встановлення ознак предмета злочину при кваліфікації зазначених правопорушень та врахуванні їх особливостей, пов'язаних із законодавчою конструкцією складу злочину. Надано практичні рекомендації щодо застосування кримінально-правової норми, передбаченої ст. 275 КК України.

***Ключові слова:** кримінальна відповідальність, предмет злочину, будівлі, споруди, правила будівництва та проектування.*

Рассмотрена проблема определения предмета преступления, связанного с нарушением во время проектирования или строительства правил безопасной эксплуатации зданий и сооружений. Подчеркнута необходимость установления признаков предмета преступления при квалификации указанных правонарушений и учета их особенностей, связанных с законодательной конструкцией состава преступления. Предложены рекомендации практического применения уголовно-правовой нормы, предусмотренной ст. 275 УК Украины.

***Ключевые слова:** уголовная ответственность, предмет преступления, здания, сооружения, правила строительства и проектирования*

Identification problem of crime's object which concerned with rule's violation of safety exploitation of buildings and constructions during projection and building are conducted in the paper. The necessity of determination of crime's object signs under qualification these offences is underlined. Some practical recommendations on applying of article 275 of CC of Ukraine are given.

***Keywords:** criminal liability, crime's object, buildings and constructions, rules of projection and building.*

Постановка проблеми. Розвиток будь-якої сучасної держави пов'язаний із забудовою її промислового та житлового сектора. Будівництво є одним із тих критеріїв, який свідчить про стабільність та економічний розвиток країни, а доступність об'єктів будівництва, особливо його житлового фонду – гарантією соціального захисту громадян. Проте, незважаючи на суспільно-економічну значущість та важливість будівництва у життєдіяльності держави, у цій сфері існує багато проблем, які потребують невідкладного вирішення. Серед них, зокрема, недодержання державних стандартів, норм і правил під час проектування і будівництва; самовільне будівництво, яке має масовий та стихійний характер, свідченням чого є забудова рекреаційних зон, місць відпочинку та дозвілля; недодержання екологічних та будівельних вимог під час проектування, розміщення, будівництва, реконструкції та прийняття в

експлуатацію об'єктів чи споруд; корумпованість у цій сфері, а подекуди і шахрайство, жертвами якого стають сотні й тисячі громадян, які сам-на-сам залишаються зі своїми проблемами.

Зазначені вище та інші недоліки, що мають місце у сфері будівництва та у відносинах, тісно пов'язаних із ним, зумовлені, в першу чергу, відсутністю дієвої системи державного контролю. Малоефективними, а отже такими, що потребують суттєвого удосконалення, є заходи адміністративного примусу, зокрема й адміністративної відповідальності, за порушення будівельного законодавства, які сьогодні не відповідають сучасним реаліям і не виконують своєї основної функції – попередження правопорушень. У той же час законодавством передбачена кримінальна відповідальність за порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275 Кримінального кодексу). Однак ефективність заходів кримінально-правового впливу у цій сфері також слід визнати мінімальною, про що свідчить хоча б те, що в офіційній статистиці серед зареєстрованих злочинів, передбачених зазначеною нормою діянь, не зафіксовано. Проте надзвичайні події (у тому числі й з людськими жертвами) у ході експлуатації будівель та споруд в Україні не є винятковими. Так, протягом 2009 р. у 10 регіонах України зареєстровано 14 надзвичайних ситуацій, пов'язаних з раптовим руйнуванням будівель та споруд (у 2008 р. – у 5 регіонах). Такі надзвичайні ситуації сталися в Донецькій (4 випадки), Тернопільській (2 випадки), Вінницькій, Дніпропетровській, Київській, Кіровоградській, Луганській, Хмельницькій, Черкаській областях та АР Крим (по 1 випадку). Внаслідок цих подій загинуло 29 та постраждало 45 осіб [1].

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зауважити, що кримінально-правові засади кримінальної відповідальності за порушення у сфері безпечної експлуатації будівель і споруд дотепер спеціально не вивчалися, у відомих сьогодні наукових працях ці питання досліджувались фрагментарно або в рамках ширшої правової проблематики. Частково до них зверталися М.І. Бажанов, В.І. Борисов, В.І. Бояров, І.П. Лановенко, М.І. Мельник, П.П. Михайленко, О.О. Пашенко та інші вчені. Однак комплексного підходу до теоретичних та практичних питань державного контролю у сфері будівництва правовою наукою не вироблено, тому існує об'єктивна потреба наукового пошуку у цьому напрямі.

Автор статті ставить **за мету** встановлення та проведення юридичного аналізу ознак складу злочину, передбаченого ст. 275 Кримінального кодексу України, зокрема його предмета. У свою чергу, це дозволить визначити межі кримінально-правового впливу у сфері будівництва, забезпечити законність та обґрунтованість притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу. Стаття 275 Кримінального кодексу України (далі – КК) передбачає відповідальність за порушення під час роз-

роблення, конструювання, виготовлення чи зберігання промислової продукції правил, що стосуються безпечного її використання, а також порушення під час проектування чи будівництва правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд, особою, яка зобов'язана дотримуватися таких правил, якщо це створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

Однією з основних проблем у питанні кримінальної відповідальності за порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд, є встановлення змісту та ознак предмета зазначеного злочину.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК єдиною і достатньою підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого законом про кримінальну відповідальність. Наука кримінального права складом злочину визнає сукупність (систему) встановлених у кримінальному законі об'єктивних і суб'єктивних ознак, що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне [2, с. 78]. Тільки законодавець у нормах закону за допомогою закріплення відповідних об'єктивних і суб'єктивних ознак визначає, які з вчинених суспільно небезпечних діянь є злочинами, причому виділяє з усієї сукупності ознак, які характеризують той чи інший злочин (вбивство, крадіжку, контрабанду), найбільш важливі, значущі й найтипівіші, однаково притаманні всім злочинам даного виду. Склад злочину – це реально існуюча система ознак, а не плід людської фантазії або просто вигадка. А якщо це об'єктивна реальність, то її можна пізнати і використати у практичній діяльності [2, с. 78-79].

Як правильно зазначає М.І. Панов, склад злочину – це не тільки сукупність, але й струнка система ознак, що характеризується внутрішньою єдністю і впорядкованістю, відображає сутність злочинів певного виду, свідчить у загальних рисах про його суспільну небезпеку та є необхідною і достатньою для визнання особи винною у вчиненні злочину [3, с. 87-88].

У складі злочину предмет має самостійне значення, виступаючи однією з найважливіших ознак предметних складів злочинів, і прямо зазначається у диспозиції статті. Однак способи опису ознак предмета в законі є різні. Вибір того чи іншого способу (прийому) при законодавчому визначенні предмета злочину багато в чому залежить від характеру злочину, а також від індивідуальних властивостей його предмета [2, с. 94].

У складі злочинного порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд, законодавець чітко вказує на предмет цих злочинів безпосередньо у диспозиції ст. 275 КК, а саме: промислова продукція, будівлі і споруди.

Предмет злочину нерозривно пов'язаний з іншими елементами складу злочину (об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктивною сторо-

ною, суб'єктом). При цьому предмет злочину, передбаченого ст. 275 КК, набуває значення конститутивної ознаки відповідних складів злочинів, і його встановлення є необхідною умовою для констатації наявності складу злочину як підстави кримінальної відповідальності.

Зв'язок предмета злочину з об'єктом проявляється в тому, що саме за допомогою впливу на предмет заподіюється шкода об'єкту посягання. Зазначена властивість предмета є загально визнаною у теорії кримінального права [4, с. 53; 5, с. 222; 6, с. 23].

Промислова продукція, будівлі і споруди є невід'ємною складовою частиною суспільних відносин, пов'язаних з безпекою виробництва. Вивчення предмета злочину проти безпеки виробництва дозволяє глибше та повніше уявити зміст охоронюваного кримінальним законом об'єкта злочину, а також визначити межі дії самого закону, «механізм» спричинення злочинним посяганням шкоди і вирішити ряд інших питань, важливих для правильного застосування кримінального закону [7, с. 42].

Нерозривним є зв'язок предмета з об'єктивною стороною складу злочину. При виявленні злочину ми насамперед стикаємося з його об'єктивними ознаками: конкретним актом поведінки суб'єкта у вигляді дії чи бездіяльності, що завжди здійснюється у певній об'єктивній обстановці, у певному місці і в певний час [2, с. 102]. Таким чином, основною ознакою об'єктивної сторони виступає суспільно небезпечне діяння, без якого не може бути вчинений жоден злочин. Звертаючи увагу на зв'язок посягання та предмета злочину, М.Й. Коржанський зазначає: «Предмет злочину, перш за все, знаходиться у взаємодії з дією. Причому взаємозалежність предмета і об'єктивної сторони злочину має обопільний характер. У першу чергу, особливості та властивості предмета ... визначають зміст об'єктивної сторони» [8, с. 131]. Спричинення шкоди об'єкту злочину, передбаченого ст. 275 КК, завжди здійснюється опосередковано, злочинним впливом на предмет злочину. А тому відсутність такого предмета виключає можливість вчинення суспільно небезпечного посягання, яке б створювало загрозу суспільним відносинам власності.

Законодавець, ставлячи певні суспільні відносини під охорону, визначає, виходячи із закономірностей об'єктивного світу, ті види впливу на предмет, способи дії, які визнаються злочинними. Безпечно використання промислової продукції, будівлі і споруди є можливим лише у випадку дотримання вимог безпеки під час їх проектування, виготовлення та будівництва. І тому у диспозиції статті законодавець встановлює відповідальність саме за такі дії.

Предмет злочину проти власності нерозривно пов'язаний з такою ознакою об'єктивної сторони, як суспільно небезпечні наслідки. Як вірно зазначає М.Й. Коржанський, характер та ступінь тяжкості злочинних наслідків значною мірою визначається особливостями та властивостями предмета злочину [8, с. 98]. При цьому специфіка злочинного результату відображає властивості об'єкта посягання, що проявляються в його матеріальних елементах, тобто у предметі злочину [9, с. 6]. Саме захист

життя та здоров'я користувачів є основою встановлення правил безпеки виробництва, а тому й обов'язкові злочинні наслідки розглядуваного злочину пов'язані зі шкодою цим основним благам.

Співвідношення предмета злочину та суб'єктивної сторони повинно провадитися у площині співвідношення між об'єктивними та суб'єктивними ознаками складу злочину. Саме уявлення особи про ознаки предмета злочину, його призначення, небезпеку, значущість для суспільства дозволяє визначити злочинність або незлочинність діяння особи, відмежувати одне злочинне посягання від іншого, здійснити правильну кваліфікацію вчиненого.

Предмет злочину перебуває у нерозривному зв'язку із суб'єктом злочинного посягання. Зокрема, саме правовий зв'язок між суб'єктом та предметом злочину дозволяє вирішити питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за порушення правил розроблення, конструювання, виготовлення, зберігання, проектування та будівництва. Суб'єктом зазначеного злочину виступає лише особа, на яку покладений обов'язок дотримуватися таких правил.

Оскільки в диспозиції статті за порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд, законодавець закріпив два різних за своєю природою предмета злочину (по-перше, це промислова продукція, по-друге – будівлі і споруди), то, на нашу думку, раціонально аналізувати зазначені предмети окремо.

У теорії кримінального права існує декілька точок зору на визначення предмета злочину, передбаченого ст. 275 КК України. Наприклад, В.О. Навроцький вважає предметом розглядуваного злочину промислову продукцію, будівлі та споруди. Будівлі та споруди – це будь-які штучні, створені людьми будівельні об'єкти (житлові будинки, склади, цеха, мости, тунелі тощо) [10, с. 841]. Інші правники вважають, що будівлі – це об'єкти будівництва, призначені для постійного проживання або тимчасового перебування людей із захистом їх від впливу несприятливих атмосферних умов (житлові будинки, школи, театри тощо). У той же час споруди – це об'єкти будівництва, що не мають ознак будівель (вежі, мости, тунелі, естакади) [11, с. 646-647]. У деяких науково-практичних коментарях до КК України та підручниках з кримінального права не тільки не розкривається зміст зазначеного предмета, а взагалі не виділяються як окрема ознака промислова продукція, будівлі та споруди [12, с. 571-572; 13, с. 331-332]. Таким чином, існуючі в наукових роботах визначення предмета є поверховими, не встановлюють його ознак та не розкривають змісту, а лише зазначають деякі види споруд, які, на думку правників, можна віднести до предмета цього злочину. Враховуючи те, що предмет злочину за порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд, є обов'язковим для розглядуваного складу злочину, саме його ознаки, на нашу думку, є вирішальними для з'ясування інших ознак цього злочину.

Аналіз наукової літератури та судової практики дає підстави стверджувати, що на даний момент не приділяється достатньої уваги встановленню змісту та ознак будівель і споруд як предмета злочину, передбаченого ст. 275 КК України, що, у свою чергу, ускладнює розуміння цієї норми та застосування її на практиці.

У зв'язку з тим, що диспозиція ст. 275 КК про кримінальну відповідальність за порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд, має бланкетний характер, визначення та перелік будівель і споруд як предмета злочину визначається в нормативних актах, що регулюють відносини у сфері будівництва. Насамперед, доцільним є визначити поняття «будівлі» і «споруди» та їх співвідношення між собою, адже урахування сутності та змісту цих термінів у тому розумінні, як вони визначені у чинному законодавстві, дозволить, на нашу думку, більш точно та правильно встановити ознаки предмета аналізованого злочину.

Законом України «Про архітектурну діяльність» від 20.05.1999 визначено правовий статус об'єктів архітектурного процесу в Україні. *Об'єкти архітектурної діяльності (об'єкти архітектури)* – це будинки і споруди житлового, цивільного, комунального, промислового та іншого призначення, їх комплекси, об'єкти благоустрою, садово-паркової та ландшафтної архітектури, монументального і монументально-декоративного мистецтва, території (частини територій) адміністративно-територіальних одиниць і населених пунктів [14]. Значну увагу загальному огляду об'єктів архітектурного процесу приділено у Державному класифікаторі будівель та споруд ДК № 018-2000, затвердженому наказом Держстандарту України № 507 від 17.08.2000 р. Використання Державного класифікатора будівель та споруд (ДК БС), який є складовою частиною Державної системи класифікації та кодування техніко-економічної й соціальної інформації, забезпечує умови для вирішення таких завдань:

- виконання комплексу облікових функцій щодо будівельної діяльності в рамках робіт з державної статистики, включаючи статистику цін на будівельну продукцію;
- проведення робіт з перепису, оцінки та переоцінки вартості і стану будівель та споруд;
- проведення зіставлення національних статистичних даних щодо продукції будівництва з даними Статистичної комісії Європейського Союзу (Євростату) та ООН;
- проведення соціологічних досліджень з питань будівництва, забезпечення житлом і різними послугами населення України;
- розроблення аналітичних показників та прогнозування інвестицій в економіку України.

Об'єктами класифікації в ДК БС є *будівлі* виробничого і невиробничого призначення та *інженерні споруди* різного функціонального призначення, а одиницею класифікації – окрема будівля чи інженерна споруда (будинки, дорога, трубопровід тощо) [15, с. 1-2]. У зв'язку з цим

особливу увагу слід приділити з'ясуванню специфічної нормативно-будівельної термінології. *Споруди* – це будівельні системи, пов'язані із землею, які створені з будівельних матеріалів, напівфабрикатів, устаткування та обладнання в результаті виконання різних будівельно-монтажних робіт. *Будівлі* – це споруди, що складаються з несучих та огороджувальних або сполучених (несучо-огороджувальних) конструкцій, які утворюють наземні або підземні приміщення, призначені для проживання або перебування людей, розміщення устаткування, тварин, рослин, а також предметів. До будівель належать: житлові будинки, гуртожитки, готелі, ресторани, торговельні будівлі, промислові будівлі, вокзали, будівлі для публічних виступів, медичних закладів та закладів освіти тощо.

Поділ будівель у державному класифікаторі здійснюється за їх функціональним призначенням. Будівлі поділяються на такі види: *будівлі житлові* (будинки одноквартирні, котеджі, будинки садибного типу, будинки багатоквартирні масової забудови), *будівлі нежитлові* (готелі, мотелі, кемпінги, пансіонати, ресторани та бари, туристичні бази). До будівель відносять різного роду будинки. *Будинок* — це споруда з внутрішнім об'ємом, призначеним для функціональних процесів з постійною або періодичною участю людини [16, с. 6]. Будинки класифікуються за: функціональним призначенням (житлові, громадські, промислові, сакральні та ін.); видами матеріалів і конструкцій (дерев'яні, цегляні, блокові, великоблокові, великопанельні, каркасні та ін.); кількістю поверхів (малоповерхові, багатоповерхові), об'ємною формою (протяжні, баштові тощо); композиційною структурою (коридорні, центричні, галерейні тощо); способом зведення (збірні та монолітні). Житлові будівлі призначені для постійного проживання людей та мають облаштовані квартири (квартиру), а також допоміжні приміщення [17, с. 119].

Інженерні споруди – це об'ємні, площинні або лінійні наземні, надземні або підземні будівельні системи, що складаються з несучих та, в окремих випадках, огороджувальних конструкцій і призначені для виконання виробничих процесів різних видів, розміщення устаткування, матеріалів та виробів, для тимчасового перебування і пересування людей, транспортних засобів, вантажів, переміщення рідких та газоподібних продуктів тощо. Інженерні споруди класифікуються, в основному, за інженерним задумом, що визначається цільовим призначенням об'єкта. Інженерні споруди поділяються на такі види: *транспортні споруди* (автостради, вулиці та дороги, залізничні колії), *трубопроводи, комунікації та лінії електропередачі* (магістральні трубопроводи, комунікації та лінії електропередачі, водяні свердловини, колодязі), *комплексні промислові споруди* (споруди гірничопромислових та добувних підприємств, установки та споруди для шахт, споруди підприємств нафтодобувної та газової промисловості, шахти та споруди підприємств з добування вугілля та сланцю), *інші інженерні споруди* (споруди спортивного та розважального призначення, стадіони, спортивні поля та май-

данчики, стадіони та майданчики для занять спортом на відкритому повітрі, треки та поля для автомобільного, велосипедного та кінного спорту) [15, с. 4-32].

Крім наукового розмежування понять «будівлі» та «споруди» розрізняють вказані поняття й у будівельній практиці. Спорудою прийнято називати все, штучно зведене людиною для задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства; будівлею – наземну споруду, що має внутрішній простір, призначена і пристосована для того чи іншого виду людської діяльності (житлові будинки, заводські корпуси, вокзали та ін.) [18, с. 11-12].

Таким чином, будівлі та споруди в широкому розумінні цього терміна – це будівельні системи, призначені для забезпечення різних потреб життєдіяльності. Їх становлять об'єкти виробничого, житлового, адміністративного, культурно-побутового призначення, а також ті, що забезпечують переміщення людських потоків (підземні і наземні переходи); транспортні, вантажно-розвантажувальні, виробничі операції (залізничні й автодорожні естакади на складах сировини, напівфабрикатів, готової продукції; криті і відкриті транспортні галереї); постачання електроенергії (трансформаторні підстанції), води (резервуари, водонапірні вежі, насосні, градирні), стисненого повітря і газу (компресорні установки), тепла (теплоагрегати); збір і очищення стічних вод (відстійники, фільтри, аеротенки); благоустрій території (тверді покриття доріг, майданів і тротуарів, інженерні спорудження) та ін.

Найбільш складні інженерні споруди входять в особливі комплекси транспортного, енергетичного, гідротехнічного, міського будівництва. Менш складні інженерні споруди включають до складу об'єктів промислово-цивільного будівництва [19, с. 20-21].

Однак аналіз кримінально-правової норми вимагає відповіді на законмірне питання про можливість визнання будівель та споруд предметом злочинного посягання. Будівлі та споруди створюються для потреб людини, вони виконують загальну соціальну функцію і їх проектування та будівництво не може визнаватися злочинним. Водночас ст. 275 КК передбачає відповідальність за порушення правил проектування чи будівництва, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд. Таким чином, наслідком злочинних дій повинно стати зведення будівель та споруд, що не відповідають загальним стандартам безпечної експлуатації. Саме такі будівлі та споруди, що створені з порушенням правил безпеки виробництва, слід визнавати предметом злочинного посягання. Можливість наявності предметів з негативними властивостями у кримінальному праві підтримується більшістю вітчизняних науковців [20, с. 96-97; 21, с. 56]. Так, у своєму дисертаційному дослідженні Є.В. Лащук доходить висновку про існування у предметі злочину матеріальних цінностей з негативними та позитивними властивостями [21, с. 56]. Автор зазначає, що відносини з приводу предметів з негативними властивостями законодавець не ставить під кримінально-правову охорону, а навпаки – забороняє

няє. До них, зокрема, належать: підроблені гроші, цінні папери тощо; недоброякісна продукція; підроблені знаки поштової оплати, проїзні квитки тощо; підроблені марки акцизного збору; підроблені документи, штампи, печатки; порнографічні предмети.

Висновки. Предметом злочинного посягання, передбаченого ст. 275 КК України, виступають *будівлі та споруди, які зведені з порушенням правил, проектування чи будівництва*. Найбільш прийнятним визначенням будівель і споруд є поняття, закріплені у Державному класифікаторі будівель і споруд.

Бібліографічні посилання

1. Офіційний інформаційний портал МНС України. – Режим доступу : <http://www.mns.gov.ua/opinfo/4561.html>.
2. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ ; Харків, 2002.
3. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Панов Н. И. – Х., 1982.
4. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Новоселов Г. П. – М., 2001.
5. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления : сб. науч. тр. Свердл. юридич. ин-та / Фролов Е. А. – 1969. – Вып. 10.
6. Гаухман Л. Д., Максимов С. В. Ответственность за преступления против собственности / Гаухман Л. Д., Максимов С. В. – М., 1997.
7. Тацкий В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / Тацкий В. Я. – Х., 1988.
8. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Коржанский Н. И. – М., 1980.
9. Землюков С. В. Понятие вредных последствий преступления и их правовое значение в советском уголовном праве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Землюков С. В. – М., 1983.
10. Науково-практичний коментар до Кримінального Кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – Х., 2011.
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. Яценко М. – Х., 2002.
12. Уголовный кодекс Украины : комментарий / под ред. Ю. А. Кармазина, Е. Л. Стрельцова. – Х., 2001.
13. Кримінальне право України: Особлива частина : підруч. / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і доп. – К., 2005.
14. Про архітектурну діяльність : Закон України // ВВР України. – 1999. – № 31. – Ст. 246.
15. Державний класифікатор будівель та споруд ДК 018-2000. – К., 2000.
16. Архітектура : короткий словник-довідник / за заг. ред. А. П. Мардера. – К., 1995.
17. Беломесяцев А. Б. Правові основи архітектури / Беломесяцев А. Б. – К., 2006.
18. Буга П. Г. Громадські промислові й сільськогосподарські будівлі / Буга П. – К., 1985.
19. Технічна експлуатація будівель і споруд : навч. посібник / за ред. С. І. Рогового, І. О. Іваницької. – Полтава, 2007.
20. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : монографія / Гуторова Н. О. – Х., 2001.
21. Лащук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Лащук Є. В. – К., 2005.